

УДК 94 (477) : 070

ПРОБЛЕМА КЛАСИФІКАЦІЇ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ В УМОВАХ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ В УКРАЇНІ У КІНЦІ 80-х рр. ХХ ст. – ПОЧАТКУ ХХІ ст.*Діана Чупанова*

Черкаський інститут пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля
Національного університету цивільного захисту України
Україна, 18034, м. Черкаси, вул. Онопрієнка, 8
e-mail: diana.olegovna9107@gmail.com

Інтелектуальним надбанням держави та нації є інформація. Це складова напрямів і темпів реформування економіки, демократичних перетворень, адміністративної системи, ресурсів суспільства. Все це має витратитися цілеспрямовано й ефективно. Зараз життя людей у демократичних державах неможливо уявити без впорядкованого й активного руху й обміну інформацією. Усі верстви населення задовольняють свої інформаційні потреби завдяки вільному доступу до інформації. Адже, засоби масової інформації (далі – ЗМІ) є основним засобом отримання інформації сьогодення. Саме тому важливим питанням виступають проблеми, що стосуються новітніх підходів щодо їхньої класифікації. Оскільки протягом останніх десятиліть зміст, спрямованість і діяльність системи засобів масової інформації неодноразово змінювались залежно від суспільно-політичних подій, що відбувались у нашій державі, то досить актуальним є комплексне дослідження історичних передумов формування різних підходів до класифікації засобів масової інформації в умовах суспільно-політичних перетворень в Україні кінця 80-х рр. ХХ ст. – початку ХХІ ст.

Темі, що стосувалась дослідження засобів масової інформації, присвячена велика кількість праць вітчизняних науковців. Зокрема, окремі аспекти вивчення даного питання, висвітлені у працях: М. Василика [1], О. Кузнецової [3], Н. Мороза [4], В. Москавцевої [5] тощо. Однак багато питань ще залишаються маловивченими саме з історичної точки зору.

Ця обставина зумовила формування цілей і мети публікації – на основі комплексного опрацювання джерел визначити історичні аспекти формування підходів до класифікації засобів масової інформації в умовах суспільно-політичних перетворень України у 80-х рр. ХХ ст. – початку ХХІ ст.

У кінці 80-х рр. ХХ ст. країни, що входили до складу СРСР, поглинула політична криза. Не оминула вона й УРСР та зрештою призвела до

подій 1991 р., коли 24 серпня нашу країну було проголошено незалежною державою. Оскільки засоби масової інформації відіграють важливу роль у житті людини, одним із першочергових завдань для владного керівництва стало їхнє реформування.

За нових умов, на зміну старій, зруйнованій, прийшла нова система ЗМІ, яка мала відповідати найкращим європейським і світовим гуманістичним традиціям, побудованим на свободі слова, вільному виборі засобів інформації, розкріпаченні журналістської діяльності. Але у процесі перебудови системи ЗМІ усе відбулося та досі відбувається не зовсім просто.

Головною особливістю нової системи стало те, що слово звільнилося від партійного та державного контролю, з'явився простір для виявлення творчих можливостей, активного вторгнення у життя, пошуків найкращих засобів передачі інформації, гласність стала нормою життя [3, с. 48]. Ці фактори привели до остаточного реформування класифікації преси.

Після проголошення незалежності Верховна Рада швидко прийняла законодавчі акти, які були покликані регулювати роботу засобів масової інформації. Зокрема, це закони «Про інформацію» (02.10.92) [7], «Про телебачення та радіомовлення» (21.12.93) [9], «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» (16.11.92) [6], «Про рекламу» (03.07.96) [8].

Законом України «Про інформацію» визначено, що засоби масової інформації – засоби, призначені для публічного поширення друкованої або аудіовізуальної інформації. Необхідно зауважити, що на законодавчому рівні не дається визначення поняття «друкована інформація», що відразу спричиняє відсутність критерію розмежування даного поняття від поняття «аудіовізуальна інформація». Саме тому варто законодавчо передбачити зміст поняття «друкована інформація», що сприятиме формуванню належного теоретико-методологічного підходу до класифікації ЗМІ [7].

За порядком доступу інформація поділяється на відкриту інформацію й інформацію з обмеженим доступом. Інформацією з обмеженим доступом є конфіденційна, таємна та службова інформація. Конфіденційною є інформація про фізичну особу, а також інформація, доступ до якої обмежено фізичною або юридичною особою, крім суб'єктів владних повноважень. Конфіденційна інформація може поширюватися за бажанням (згодою) відповідної особи у визначеному нею порядку відповідно до передбачених нею умов, а також в інших випадках, визначених законом. Відносини, пов'язані з правовим режимом конфіденційної інформації, регулюються законом. Порядок віднесення інформації до таємної або службової, а також порядок доступу до неї регулюються законами [7].

Мова інформації визначається законом про мови, іншими актами законодавства у цій сфері, міжнародними договорами й угодами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України [7].

Право на інформацію охороняється законом. Держава гарантує всім суб'єктам інформаційних відносин рівні права та можливості доступу до інформації. Ніхто не може обмежувати права особи у виборі форм і джерел одержання інформації, за винятком випадків, передбачених законом. Забороняється вилучення та знищення друкованих видань, експонатів, інформаційних банків, документів з архівних, бібліотечних, музейних фондів, крім встановлених законом випадків або на підставі рішення суду. Право на інформацію, створену у процесі діяльності фізичної чи юридичної особи, суб'єкта владних повноважень або за рахунок фізичної чи юридичної особи, Державного бюджету України, місцевого бюджету, охороняється у порядку, визначеному законом [7].

Відповідно до Закону «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» друкованими ЗМІ є «періодичні і такі, що продовжуються видання, які виходять під постійною назвою, з періодичністю один і більше номерів (випусків) протягом року на підставі свідоцтва про державну реєстрацію» [6].

Друковані засоби масової інформації в Україні видаються державною мовою, а також іншими мовами. Стель і лексика друкованих засобів масової інформації мусять відповідати загальноновизнаним етично-моральним нормам. Вживання лайливих і брутальних слів не допускається [6].

Діяльність друкованих засобів масової інформації – це збирання, творення, редагуван-

ня, підготовка інформації до друку та видання друкованих засобів масової інформації з метою її поширення серед читачів [6].

Забороняється використання друкованих засобів масової інформації для: закликів до захоплення влади, насильницької зміни конституційного ладу або територіальної цілісності України; пропаганди війни, насильства та жорстокості; розпалювання расової, національної, релігійної ворожнечі; розповсюдження порнографії, а також з метою вчинення терористичних актів та інших кримінально караних діянь; пропаганди комуністичного та/або націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів та їхньої символіки; популяризації або пропаганди держави-агресора та її органів влади, представників органів влади держави-агресора та їхніх дій, що створюють позитивний образ держави-агресора, виправдовують чи визнають правомірною окупацію території України; втручання в особисте та сімейне життя особи, крім випадків, передбачених законом; заподіяння шкоди честі та гідності особи; розголошення будь-якої інформації, яка може призвести до вказання на особу неповнолітнього правопорушника без його згоди та згоди його законного представника [6].

У Законі України «Про телебачення і радіомовлення» аудіовізуальний (електронний) ЗМІ це – «організація, яка надає для масового приймання споживачами аудіовізуальну інформацію, передану у вигляді електричних сигналів і прийняту за допомогою побутових електронних пристроїв» [9].

Слід зазначити, що це, закріплене у Законі України «Про телебачення і радіомовлення», поняття не зовсім обґрунтовано включає сукупність електронних ЗМІ. Електронні ЗМІ, у зв'язку з розвитком інформаційних технологій, пов'язані з якісно новим способом передачі інформації, а тому їх не можна віднести до засобів, призначених для публічного поширення друкованої або аудіовізуальної інформації [9].

Аналіз конституційної норми про те, що засади утворення та діяльності ЗМІ визначаються виключно законами України, свідчить, про те, що доцільним є більш докладне на рівні закону регулювання діяльності електронних ЗМІ, тому що статусу ЗМІ вони *de jure* не мають, хоча *de facto* масову інформацію все ж таки розповсюджують [9].

Утворення національної системи ЗМІ, супроводжувалось переходом державних ЗМІ у нові форми власності: приватну та комунальну. Але процес утворення суспільних (громад-

ських) ЗМІ залишався на рівні декларації різних політичних парламентських сил, а система державної телерадіокомпанії практично уникала реформування [4]. Тому сьогодні є необхідність у розробленні комплексної видової класифікації «традиційних» і «нетрадиційних» ЗМІ.

Згідно з законодавчими актами, будучи юридичною особою, ЗМІ несуть обов'язки та користуються правилами, що впливають з діяльності зі збору, переробки та поширення інформації. Право на заснування засобів масової інформації в Україні належить державним і громадським організаціям, творчим спілкам, кооперативним, релігійним та іншим об'єднанням громадян, окремим громадянам України, трудовим колективам.

Традиційний і найбільш давній засіб поширення масової інформації – це друковані ЗМІ (преса). Друга половина ХХ ст. обмежувалась початком ери телебачення. Кінець другого тисячоліття нашої ери відзначився становленням і розвитком електронних засобів масової інформації, які розповсюджуються завдяки глобальній комп'ютерній мережі – Інтернету. Друковані засоби масової інформації активно пристосувалися до умов і просторових особливостей віртуального медіа простору.

Радіо, телебачення, кінотеатр, Інтернет, мас-медіа (mass media), преса (книги, газети, журнали), звукозаписи та відеозаписи, телетекст, відеотекст, рекламні панелі та щити, домашні відеоцентри, що поєднують комп'ютерні, телефонні, телевізійні й інші лінії зв'язку. Об'єднують всі ці засоби спільні якості – корпоративний зміст виробництва та поширення інформації, звернення до масової аудиторії, доступність багатьом людям [4].

Представлені засоби масової інформації телебаченням і радіомовленням, редакціями періодичної преси, інформаційними агенціями й установами, які здійснюють виробництво масової інформації.

Критерії, за якими класифікуються сучасні ЗМІ: вид видання, статус видання, сфера розповсюдження, тематична спрямованість або програмні цілі, цільове призначення, категорія читачів.

Друковані засоби масової інформацію розрізняють за сферою розповсюдження: зарубіжні (їх має бути більше, ніж одна країна), загальнодержавні, регіональні (від двох і більше областей), місцеві. Друковані ЗМІ класифікують за видами видання: газета, журнал, збірник, бюлетень, альманах, календар, дайджест.

За можливістю публікації нормативно-правових актів органів державної влади України та місцевого самоврядування ЗМІ діляться на офіційні («Офіційний вісник України», «Відомості Верховної Ради України», газети Голос України», «Урядовий кур'єр» та інші) і неофіційні засоби масової інформації [4].

Враховуючи статус видання, виділяють вітчизняні (засновник або всі співзасновники є фізичними або юридичними особами – резидентами), спільні (хоча б один із співзасновників є іноземною фізичною або юридичною особою). Вирізняють і верстви населення, на які розповсюджуються видання відповідно до категорії читачів: усе населення, дорослі люди, молодь, діти, чоловіки, жінки, інваліди, студенти, науковці, педагоги, працівники певної галузі.

Завдання, що ставить перед собою засновник друкованого ЗМІ характеризують програмні цілі (тематична спрямованість видання). З огляду на вид видання за цільовим призначенням розрізняють: загальнополітичне, виробничо-практичне, з питань економіки і бізнесу, наукове, науково-популярне, науково-виробниче, довідкове, навчальне, літературно-художнє, юридичне, спортивне, медичне, для дозвілля, дитяче, релігійне, уфологічне, інформаційне, туристичне, екологічне.

Залежно від періодичності виходу ЗМІ бувають ранковими й вечірніми, щоденними, тижневиками, щомісячними, а також виданнями, що виходять за спеціальними нагодами. На масові та соціальні поділяє друковані видання О.Д. Кузнєцова. Вона наголошує на тому, що, у свою чергу, масові ЗМІ діляться на суспільно-політичні, науково-популярні, культурологічні. Соціальні засоби масової інформації поділяються на наукові, фахово-галузеві, соціально-групові [2, с. 156].

Телебачення і радіомовлення належать до аудіовізуальних ЗМІ, діяльність яких так важко відіграє досить важливу роль у сфері масової інформації. Використання ними технічних засобів розповсюдження інформації зумовлюють особливості правового регулювання їх діяльності, а для ефірних ЗМІ – ще й використання вичерпного ресурсу радіочастотного, що потребує додаткового впорядкування їх діяльності.

Критерії, за якими класифікують телебачення: за способом трансляції – супутникове, ефірне, проводове, кабельне, багатоканальне; за охопленням аудиторії – міждержавне, загальнонаціональне, регіональне, місцеве; за спеціалізацією програм – загальне і спеціалізоване.

не; за фінансуванням – бюджетне і те, що самофінансується; за комунікативною моделлю віщуння – монологічне, діалогічне, інтерактивне [1, с. 454].

Враховуючи те, наскільки на сьогоднішній день користуються попитом ЗМІ, можна зробити висновок про їхню надзвичайну актуальність. Засоби масової інформації – це і консультант, і довідкове бюро, і джерело інформації, яке необхідне для вирішення життєво важливих питань. У визначену систему, що мають ЗМІ входять: друковані, аудіовізуальні й електронні ЗМІ. Засоби масової інформації мають чітку структуру, яка включає в себе підвиди, класифікація яких залежить від цілеспрямованості функціонування окремо взятих видів ЗМІ.

Отже, політичні зміни в Україні у кінці 80-х рр. ХХ ст. – початку ХХІ ст. привели до радикальних перетворень у сфері інформації. Зокрема на вимогу часу було сформовано нову класифікацію, яка поділяла ЗМІ таким чином на: друковані, звукозаписи, відеозаписи, досить поширеними стали також інтернет-

видання.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Василик М.А. Основы теории коммуникации. Москва: Гардарики. 2003. 615 с.
2. Гриценко О.М. Основы теории международной журналистики. Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2002. 304 с.
3. Кузнецова О.Д. Засоби масової комунікації. Львів, 2005. 200 с.
4. Мороз Н.О. Роль засобів масової інформації у формуванні громадянського суспільства України. URL: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Gumj/2012_2-3/Moroz.pdf
5. Московцева В.В. Типологія друкованих засобів масової інформації. Запоріжжя: ЗДУ, 2002. 44 с.
6. Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні: Закон України від 16.11.92 N 2783-XII (2783-12)-ВР // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2782-12>
7. Про інформацію: Закон України від 02.10.92 N 2658-XII (2658-12)-ВР // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2657-12>
8. Про рекламу: Закон України від 03.07.96 N 271/96-ВР // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/270/96-%D0%B2%D1%80>
9. Про телебачення і радіомовлення: Закон України від 21.12.93 N 3760-XII (3760-12)-ВР // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/3759-12>

Чупанова Діана Проблема класифікації засобів масової інформації в умовах суспільно-політичних перетворень в Україні у кінці 80-х рр. ХХ ст. – початку ХХІ ст.

У статті розглядається проблема класифікації засобів масової інформації в умовах суспільно-політичних перетворень в Україні у кінці 80-х рр. ХХ ст. – початку ХХІ ст. Автор досліджує історичні аспекти формування новітніх підходів щодо їхньої класифікації.

Ключові слова: засоби масової інформації, преса, інформація, радіо, телебачення, кінотеатр, Інтернет, мас-медіа

Чупанова Диана Проблема классификации средств массовой информации в условиях общественно-политических преобразований в Украине в конце 80-х гг. ХХ в. – начала ХХІ в.

В статье рассматривается проблема классификации средств массовой информации в условиях общественно-политических преобразований в Украине в конце 80-х гг. ХХ в. – начала ХХІ в. Автор исследует исторические аспекты формирования новейших подходов к их классификации.

Ключевые слова: средства массовой информации, пресса, информация, радио, телевидение, кинотеатр, Интернет, СМИ

Chupanova Diana The problem of classification of mass media in the conditions of socio-political transformations in Ukraine in the late 80's of the XX century - early of the XXI century

The article deals with the problem of classification of massmedia in the conditions of socio-political transformations in Ukraine in the late 80's of the XX century – early of the XXI century. That is why issues of modern approaches to their classification are important issues.

The topic of the massmedia research is dedicated to a large number of works by domestic scientists. In particular, some aspects of the study of this issue are covered in the works by M. Vasilik, V. Pavlova, A. Kuznetsova, N. Moroz, V. Moskvatseva etc. However, many questions still remain poorly understood from the historical point of view.

His circumstance predetermined the formation of the goals and purpose of the article – on the basis of a complex elaboration of sources to determine the historical aspects of the formation of approaches to the classification of mass media in the conditions of socio-political transformations in Ukraine in the 80's of the XX century – early of the XXI century.

Keywords: massmedia, press, information, radio, television, cinema, internet

Рецензенти:

Димчик Рафал, доктор історії, ад'юнкт
Шкляж Й.М., д.і.н., професор

Надійшла до редакції 13.11.2017 р.